

Мінченко О.В.

Національна академія внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВНИЧОЇ МОВИ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена аналізу правничої мови. Остання розглядається як окремий різновид мови. Обґрунтовано, що правничій мові властива бінарність. Це проявляється у її спорідненості з «технічною» фаховою мовою, з одного боку, та розмовною мовою, з іншого. Ця особливість правничої мови зумовлена такими факторами: предмет правового регулювання; смислова детермінованість; двомірність; ієрархічний характер; контекст розуміння; іманентність правничим термінам, значення ядра і свободи сумніву; об'єктивістський метод інтерпретації правових термінів.

Ключові слова: правнича мова, право, суспільні відносини, правове регулювання, правовий термін, смислова детермінованість, подвійність, предмет правового регулювання, контекст.

Право є тим явищем, функціонування якого загалом пов'язане з мовою, особливо зі словом; слово має значення і має свою силу також у тих випадках, коли воно (право) спирається на інші засоби комунікації. У стародавньому праві, а також у інших правових культурах використовувалися такі важливі невербальні засоби передачі інформації, як ритуали, символи, одяг, музика тощо. Деякою мірою ці засоби також є складником сучасного права. Однак натепер саме слову належить головна і важлива роль; слово є носієм розуміння і повідомлення; слово передає (враховує, включає) правничі повідомлення, виражає правові наслідки або принаймні пояснює їх з точки зору змісту, якщо вони мають юридичні наслідки, що базуються на передбачуваних або будь-яких інших невербальних діях. При цьому мовність права стосується як права загалом, так і правничої мови, яка переважно сприймається як загальне вираження мови, що використовується законодавцями (наприклад, мова закону), фахівцями у сфері права, які інтерпретують та застосовують закони та інші джерела права, а також правниками-науковцями. У широкому сенсі носіями правничої мови є «всі, хто виконує мовні акти, повторюючи вирази законодавців та правників». Крім того, мова права має також охоплювати повсякденний юридичний досвід, який різноманітний з точки зору його виразності та різноманітного змісту [1, с. 253–254]. Актуальність дослідження полягає і в тому, що правнича мова і, як результат, правова комунікація відіграють важливу роль для врегу-

лювання суспільних відносин і усвідомлення цінності права загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми. Питанням мовності права, а саме проблематикою правничої мови, що є об'єктом аналізу юридичної лінгвістики, займалися як мовознавці, так і правники. Питання про мову права в радянській літературі зводилося головним чином до більш вузького, хоча й принципово важливого розділу, присвяченого вивченню мови закону. При цьому в роботах юристів-теоретиків С. Алексеєва, Д. Гаврилова, І. Грязіна, Ю. Оборотова, О. Петришина, А. Піголкіна, П. Рабіновича, В. Сирих, Ю. Тодици, В. Ткаченка, М. Цвіка, А. Черданцева та ін. переважає лінгвостилістичний, філологічний підхід до пов'язаних з юридичною герменевтикою мовних питань. Серед сучасних дослідників слід відзначити С. Зархіну, Н. Артикуцу, Н. Альшину, В. Пивоварова, Т. Дудаш та ін.

Метою статті є висвітлення особливостей правничої мови.

На думку словенського правника, професора філософії та теорії права Люблянського університету Маріяна Павніка (Marijan Ravcnik), який у цілому відображає підхід до розуміння правничої мови у межах Європи, неправильним є штучно відокремлювати правничу мову від життя і звужувати її до мови законодавців та фахівців з правових питань. Мову права необхідно проголошувати. Лінгвістичний характер права буде надзвичайно бідним, чужим для життя і оскостенілим, якщо не вийде за межі повсякденної практики,

на яку безпосередньо впливає мова практичного розуміння. Класичним прикладом є афоризми та прислів'я, які «коротко підсумовують суть того, що інакше може бути виражене лише у більшому, часто складному вигляді» [1, с. 255].

Правнича мова (у вузькому значенні слова) розширює мову практичного розуміння та доповнює її спеціалізованими термінами, що дає змогу розглядати її як фахову мову. При цьому правнича мова складається з виразів мови практичного розуміння, змістовних змінних виразів народної (розмовної) мови, спеціальних правових виразів і, можливо, також технічних термінів інших сфер (особливо тих, які були запозичені зі сфери, що є предметом правового регулювання). Правнича мова характеризується зміненими виразами розмовної мови та спеціальними виразами. Отже, це мова правників або правнича мова, яка використовується як фахова мова правових експертів (юристів) і далі розвивається.

Особливості правничої мови пов'язані з такими факторами [1, с. 255–259]:

1. Предмет правового регулювання. Правнича мова набуває особливих рис через мову конституції та законів. Було б правильно, але це у дусі правового романтизму та ідеалізму, якби конституція та закони були написані мовою «високого стилю» і з урахуванням відповідного адресата. Однак предмет правового регулювання – технічно вимогливе і складне явище, щоб бути доступним кожному. Це залежить в основному від сфери права та рівня пізнання у відповідній сфері. Зрозуміло, що текст Конституції має бути загальнодоступним до сприйняття порівняно з іншими нормативно-правовими актами, наприклад, податковим законодавством, яке і для багатьох правників є складним для сприйняття.

2. Смыслова детермінованість. Мова права (юридична мова, правнича мова) – це не штучна й оцифрована мова, а «жива» мова, яка «виростає» з розмовної мови. Вона додає визначеності, визначає ті терміни, які є неоднозначними під час використання у розмовній мові (зокрема, такі терміни, як право, зобов'язання, боржник, документ, вчинок, річ тощо) або коли розмовна мова не містить тих термінів, які роблять можливим функціонування права. Фактично всі терміни, складовою частиною яких є слова «правовий», «юридичний», іманентні правничій мові: суб'єкт права, юридична особа, юридичний факт, правові відносини та ін. Таким чином, правова термінологія є чіткішою, більш визначеною, хоча вона теж не позбавлена неоднозначності. Це іманентне будь-якій мові, у тому числі і правничій.

3. Двовірність мови. Розмовна мова є двовірною і має концептуально-абстрактний, а також символічно-комунікативний вимір, які є взаємопов'язаними. Концептуально-абстрактний вимір визначається знаком, є заздалегідь продуманим і передбачуваним, формально строгим і має більшу операційну цінність, ніж символічно-комунікативний. Останній яскравий і живописний, багатий змістом і має більшу інформативну цінність, ніж концептуально-абстрактний.

Ці два виміри розмовної мови, як наголошує Маріан Павлик, також властиві правничій мові. Класичним прикладом є термін рухома річ (як протилежність нерухомості): мобільність підкреслює більше концептуально-абстрактний вимір виразу, тоді як у цьому питанні символічно-комунікативна сторона є на першому плані. Так, у деяких європейських правових системах (зокрема, у німецькій) поставало, наприклад, питання: чи є електроенергія рухомою річчю і чи може вона, відповідно, бути предметом крадіжки. У словенському судочинстві виникло подібне питання, воно полягало у тому: чи є рухомою річчю телевізійний сигнал. Проблема може бути ще більшою, якщо це єдине слово, наприклад річ. Якщо закон не буде точно визначати це слово, воно буде як концептуально-абстрактним, так і символічно-комунікативним настільки, що через свою неоднозначність буде охоплювати фактично все, а відтак буде зайвим [1, с. 256].

Життя права буде подібне до функціонування механізму, якщо буде обмежене відносно незначною кількістю моделей. Якщо ж в основу права покладено символічно-комунікативний вимір мови, то ситуація буде іншою, оскільки остання забезпечує йому гнучкість, динамічність, життєдатність, історичність [1, с. 256].

До речі, саме на ці риси права перманентно звертає увагу Європейський суд з прав людини (принцип динамічного тлумачення, *mutatis mutandis* (з урахуванням відповідних змін) та ін.). Право, яке є регулятором суспільних відносин має розвиватися паралельно з предметом свого регулювання, інакше це буде «мертве право». А починаючи з другої половини ХХ століття відбувається інтенсивний розвиток соціуму, кардинально змінюється сам устрій суспільства, що і дає змогу вести мову не про модерн, а про постмодерн. Для сучасного суб'єкта законотворчості важливим є розмежовувати юридично значимі та індіферентні у правовому аспекті, зосереджуючи увагу на типових випадках, адекватно їх описати або принаймні передбачити засоби, що відпові-

дають типовим варіантам дій. У цьому контексті пізнавальною є інформація порталу BBSNews стосовно того, що у березні 2017 року у Новій Зеландії завершився судовий процес, який тривав більше півтора століття, за позовом племені маорі щодо визнання річки Уонгануї живою істою, вважаючи її своїм предком. З цього приводу міністр Нової Зеландії Кріс Фінлейсон зазначив: «На перший погляд, багатьом людям це видається досить дивним надати природному ресурсу правосуб'єктності. Але це як створення сімейного трасту або компанії чи об'єднання товариств» [2].

4. Ієрархічний характер правничої мови. Ще одним з важливих факторів особливості правничої мови є те, що вона є вертикальною та ієрархічною. Мова законодавця перебуває над мовою практичного розуміння, яка змінює, доповнює і розширює її. Місцеві органи влади приймають рішення про запровадження нової термінології. Законодавець на рівні держави уже робить це на загальнодержавному рівні, будучи ієрархічно вищим. При цьому конституційний законодавець, перебуваючи на вищому щаблі ієрархії, вирішує, як юридично правильно розуміти мову. Водночас найважливіше місце у цій ієрархії належить тому, хто тлумачить і застосовує текст закону чи правовий текст. І державний орган, який вирішує це питання, говорить метамовою права, що правовий акт (наприклад, закон) ніколи не зможе «наздогнати» свою інтерпретацію. Принцип *mutatis mutandis* (з урахуванням відповідних змін) стосується також інтерпретації Конституції як найвищого в ієрархії нормативно-правового акта: для того, хто інтерпретує, не існує метанормативної інструкції, оскільки він має розуміти і визначати зміст. Зважаючи на цю проблему, таким чином, можна стверджувати, що цей орган є «надконституційним органом», який визначає зміст Конституції [1, с. 257].

5. Контекст розуміння. Для правничого тексту іманентним є те, що його не можна зрозуміти сам по собі. Він має сенс лише у контексті, в якому використовується, з точки зору кодів значення, які його формують та надають йому значення. Саме тому важливою є інтерпретація правового тексту, метою якої і є з'ясування смислу, закладеного у нормативному приписі. При цьому правила тлумачення самі є предметом розуміння і їх сукупність не є закритою.

6. Значення ядра і свобода сумніву (за Г. Хартом). Саме в природі закону та його формулюваннях є те, що їх сенс є відкритим. Правові норми, терміни складаються з ядра, яке є відносно визначеним і яке оточене «змістовно нечіткою»

сферою значень [1, с. 257]. Як зазначав Г. Харт, більшість юридичних виразів поряд з деякими стійкими ядрами значень характеризуються дефіцитними напівтінями [3, с. 157]. Суспільні відносини є доволі різноманітними для того, щоб бути повністю сприйнятими уявою законодавця, водночас правова структура загалом і судова зокрема є досить гнучкими для виправлення цієї природної неадекватності законодавства.

7. Об'єктивістський метод інтерпретації. Неминучим наслідком зазначених особливостей закону та його мови є те, що, як тільки закон буде прийнятий і набуде чинності, він стане жити самостійним життям. Це об'єктивістський метод інтерпретації, відповідно до якого текст закону розуміється не з точки зору «волі законодавця», а з точки зору смислу закону (*ratiolegis*).

До того ж, якщо йдеться про нормативно-правовий акт, прийнятий у сучасний період функціонування відповідного соціуму, то «воля законодавця» ще може бути певною мірою визначена, але її все більш тяжче зрозуміти з плином часу, оскільки змінюються соціальні умови і уже не відповідають тим, за яких приймався нормативно-правовий акт.

Більшість вважає, що ця мета є більш важливою щодо недавніх і найновіших законів, тоді як її влада дедалі слабшає, а часом змінюються соціальні умови, які безпосередньо створюють цей закон.

Юридичне тлумачення спрямоване на «об'єктивне, справжнє значення правової норми», а не на значення, яке мав на увазі автор закону. Слід відзначити, що принцип “*ratiolegis*” є автономним, що інтерпретатор, який його використовує, шукає відповіді на питання, які законодавець не передбачав і не міг передбачити. Закон завжди є частиною культурно-історичних обставин, в яких перебуває сам інтерпретатор; значення, яке він «відшуковує» у законі, – це не лише сенс закону як такого, але також сенс правової системи (*ratioiuris*), відповідно, історичний період часу інтерпретації тексту. Об'єктивістський метод інтерпретації не є статичним, оскільки для нього є важливими не тільки історичні обставини, що призвели до створення закону. Його сфера є ширшою: вона також охоплює розвиток правового інституту, який є предметом інтерпретації, його сучасне значення та, наскільки це можливо, його подальший розвиток, адже для права є важливими передбачуваність та сталість поведінки людей (правова визначеність) [1, с. 258–259].

У цьому контексті необхідно згадати відому у Сполучених Штатах Америки справу 1928 року

«Олмстед проти США». Справа стосувалася прослуховування телефонних розмов осіб, підозрюваних у злочинній діяльності, яке здійснювалось із застосуванням передових технологій поза межами житла. Заявники стверджували, що таким прослуховуванням, хоча воно і здійснювалось без фактичного перебування працівників правоохоронних органів у житлі, порушується право, надане Четвертою поправкою, що передбачає неможливість обшуку без відповідного ордеру. При цьому більшість суддів не визнали наявності порушення з боку поліції, оскільки обшук не проводився. Але «деякі члени Суду не погодились з цим, і хоча суддя Луїс Д. Брандейс (той самий, що за 35 років до цього був співавтором першої статті про недоторканність приватного життя) написав окрему думку, зрештою, його погляди на недоторканність приватного життя загалом і прослуховування телефонних розмов, зокрема, перемогли» [4, с. 48], – зазначає Мелвін Ф. Урофскі.

Лише у 1960-х роках позиція Луїса Д. Брандейса була визнана правильною, адже, зрозуміло, що коли приймалась Конституція, ні про які телефонні апарати ніхто ще не знав і не міг знати. Норма права захищає передусім людей, а не місце (у цьому разі житло), і кожна особа вправі сподіватися на захист свого приватного життя, перебуваючи, зокрема, у своєму будинку.

Звісно, коли приймалась Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, її автори

навіть чи могли передбачити і врегулювати такі питання, як штучне запліднення, сурогатне материнство, використання метаданих, публікація посту у соціальній мережі та ін. Однак це не заважає Європейському суду з прав людини вирішувати справи, у яких заявники скаржились на порушення, зокрема, права на приватність (ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод), складником якого, на думку заявників, і були названі явища.

Динаміка об'єктивістського методу інтерпретації займає своєрідне межове місце між минулим та більш-менш чітко впізнаваним майбутнім. Вона не має бути надмірно консервативною або ідеологізованою. Рухаючись між ними, вона має ґрунтуватися на принципах правової визначеності та історично встановленої системи цінностей.

Таким чином, правничу мову не слід розглядати лише як фахову мову та ототожнювати її з діяльністю суб'єктів юридичного нормотворення. Правничій мові властива бінарність, що проявляється у її спорідненості з «технічною» фаховою мовою, з одного боку, та розмовною мовою, з іншого. Така особливість правничої мови зумовлена такими факторами: предмет правового регулювання; смислова детермінованість; двомірність; ієрархічний характер; контекст розуміння; іманентність правничим термінам значення ядра і свободи сумніву; об'єктивістський метод інтерпретації правових термінів.

Список літератури:

1. Pavčnik M. Recht und Sprache. Strukturierung einiger offener Fragen. URL: <https://revije.ff.uni-lj.si/linguistica/article/download/635/2263/> (дата звернення: 14.01.2019).
2. New Zealand river first in the world to be given legal human status. URL: <https://www.bbc.com/news/world-asia-39282918> (дата звернення: 14.01.2019)
3. Харт Г.Л.А. Аналитическая юриспруденция в середине XX века: ответ профессору Боденхаймеру. Философия и язык права. М.: Канон+ РООИ «Реабилитация», 2017. 384 с.
4. Мелвін Ф. Урофскі. Права людини. Особиста свобода і Білль про права / Пер. з англ. Я. Пилинський. Vienna, 2006. 96 с.

ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКА ПРАВА: ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Статья посвящена анализу языка права. Последний рассматривается как отдельный вид языка. Обосновано, что языку права свойственна бинарность. Это проявляется в его родстве с «техническим» профессиональным языком, с одной стороны, и разговорным языком, с другой. Такая особенность языка права обусловлена следующими факторами: предмет правового регулирования; смысловая детерминированность; двухмерность; иерархический характер; контекст понимания; имманентность правовым терминам, значение ядра и свободы сомнения; объективистский метод интерпретации правовых терминов.

Ключевые слова: язык права, право, общественные отношения, правовое регулирование, правовой термин, смысловая детерминированность, дуальность, субъект правового регулирования, контекст.

FEATURES OF LEGAL LANGUAGE: GENERAL AND THEORETICAL ASPECT

The article is devoted to the analysis of the legal language. The latter is considered as a separate kind of language. It is substantiated that the legal language has a binary character. This is manifested in his affinity with the “technical” vocabulary, on the one hand, and the spoken language, on the other hand. Such a feature of the legal language is determined by the following factors: the subject of legal regulation; semantic determinism; twofold; hierarchical character; the context of understanding; the immanence of the legal terms of the core and the freedom of doubt; objectivistic method for interpreting legal terms.

Key words: legal language, law, social relations, legal regulation, legal term, semantic determanancy, duality subject of legal regulation, context.